

APAN NAGONA KE BACHAO

**Nagona ke kitānū aur
bimārī ke kaise sambhālnā**

Ee waala kaagaz bana hai **Pesifik Hotikalcharal aur agrikalcharal maarkit ekse plas (PHAMA Plus) progaram** jon ke anudan karis hai Australia aur New Zealand. Ee kaagaz aur kaam bana hai Fiji ke Agrikalcha aur paani ke mantralaya ke saathe, Fiji National University, Australia ke Agrikalcha, Fisheris aur forestri vibhaag, New Zealand ke Piraimari Industri ke mantralaya, Pesifik Samudaay, aur maarkit vikas subhida.

JARURI JĀNKARI

Fiji ke nagona ke utpadan ke jaada rakam ke kitanu aur bimāri se khatra he jis ke karan fasal me kafi girawaṭ hoe he. Dui bimāri jis se sab se jaṛa khatra he, ulong he kava ḍaebek bimāri (*Kava Dieback Disease – KDD*), jon Kiukamba Mosaic Vaerus (*Cucumber Mosaic Virus – CMV*) se hoe he, aur rūṭ-noṭ nemaṭaoḍz. Inṭegraiṭad pest menajment (*IPM*) ke bahut jaruri he kahes ki ephiḍs vekṭas (*CMV*) ke failae he. Mīlibags bahut hī ām hai, aur nagona ke paudha ke nukṣān kare hai, khās kar ke sukhā mausam me.

I gāiḍ khas rasta de he surwāt se kaise bimāri ke pahchan karo, bachao, aur kaise accha se dekh bhal karo jis se nagona ke fasal aur kwaliṭi accha rahe.

IS GĀIḌ KE UDESHYA

I gāiḍ ke udeshya hai kisaan ke madat kare inn tariko se:

- Jaldi pahchān kare ke nagona pe asar kare wālā kitānū aur bimāri ke, jisse bimāri jaldī se na failae.
- Sīdhaa aur upyogī tarika de ke nagona pe asar kare wālā kitānū aur bimāri ke niyantraṇ aur sambhālṇā ke khātir.

LAEAŪṬ

I gāiḍ ke pahile bhāg pāch jarūri kiṭanu aur bīmari (niche dewal he) ke vivran de he jon Fiji me nagona pe asar kare he.

Kiṭanu

1. Ephiḍs (*Aphids*)
2. Rūṭ-noṭ nemaṭaoḍz (*Root-knot Nematodes*)
3. Mīlibags (*Mealybugs*)

Bimāri

1. Kava ḍaebek bimāri (*Kava Dieback Disease*)
2. Shoṭ hāul bimāri (*Shot Hole Disease*)

I sab bemairi ke khas nishani de he, aur uske roke ke aur samhare ke rasta de he. Uske bād I bhag kheti ke sahi tarika de he accha peṛ ke swast ke khatin.

EPHIÐS (APHIDS)

Figā 1. Ek ephiðs (*aphid*) ke gharana paṭṭi ke niche.

Figā 2. Chuṭī (crazy ants) long ephīḍ ke mad ke rakam maila ke khae. Chutlong ephīḍ ke dusman long ke dur rakhe aur ulong ke prakritik dushman se bachae he. Pankha wala ephīḍ foṭo ke niche la bhag me dikhae he.

Vivran

- Ephīḍ chūṭa kirwā (1–2 mm) hae jo paudha ke ras chuse hae. Iske aksar greenfly (hara makhī) aur blackfly (kāla makhī) bola jae hae. Ilong ke jada kar ke nawa paṭṭi ke piche ya to kalla ke uppar dekha jāe he.
- Ephīḍ ek baṛā khatarnāk kitānū hae kyonki u *Kiukamba Mosaic Vaeras* (*Cucumber Mosaic Virus – CMV*) phailāwe hae. Jab aphid bimar paudha ke ras chuse hae, tab apne muh ke sūndh se vaeras ke apan me le le hae. Phir jab u uḍh ke swasth paudha par bas ke ras chuse hae, tab o paudha bhi bimar hoe jae hae.

Nishāni/nukshān

- Ephīḍ long jada kar ke paṭṭi ke piyar kar de he aur dher peṛ ke danṭhi ke baḍhe se rōk de he.
- Ulong vaeras ke sathe leke chale he jis se paṭṭi pe dāg paḍ jae he, jala ke rakam nishan ban jae he, aur paṭṭi keli hoe jae he aur i sab peṛ ke baḍhanti pe asar kare he.
- Kafi ephīḍ long ek chapke la mad ke rakam maila nikale he jis se karia dāg jam jae he. Ephīḍ ke gharana me chuṭi mīli jon mad mile ke badla me ephīḍ ke maddat kare he.

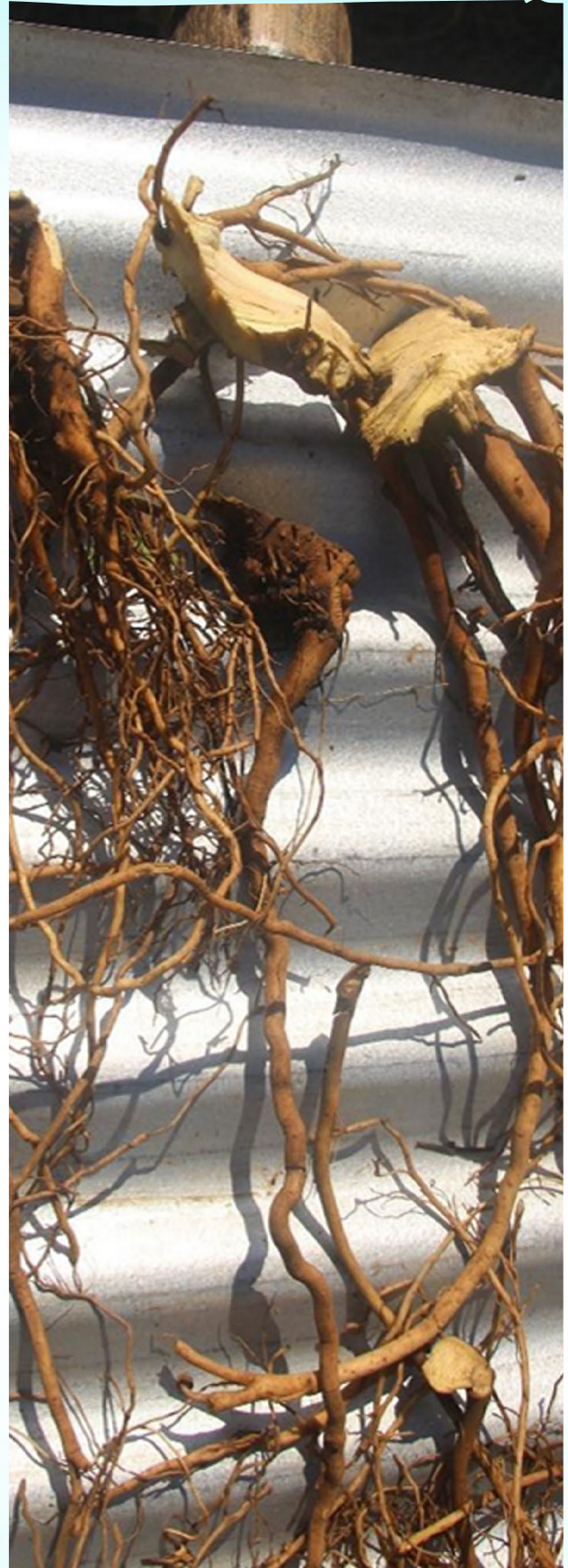
Bachao kare ke aur sambhar eke rasta

- Nagone ke peṛ lon ke hardam chek karo ephīḍ ke khatin aur sathe jon peṛ bowan he uske bhi chek karo.
- Ephīḍ ke prakratik dushman ke sahaeta do, jaise baḍa laeḍi bīṭal aur uske bacchalong ke, laiswin ke baccha lon ke, jamin la bīṭal lon ke aur makkhi lon ke. I jaruri he ki I sab prakratik dushman ke dheyan rakho.
- Nagona bōe se pahile, ās pās chek karo ki ephīḍ ke ghar kaha he aur uske khatam karo. Baḍa peṛlong ke niche nagona boe se ephīḍ ke chale fire ke rasta kamti hoe jai.
- Agar uplabd he, to piyar chapke la trep ke istamāl karo ya feromaun trep ke istamāl karo uḍte ephīḍ ke pakḍe ke khatin ulong ke nagona pe pahuche se pahile.
- Kirwa mare la dawai ke hoe sake to istamāl nai karo aur u khali akhri rasta mango raho kahes ki dawai ke kuch nishan nagona me chut jāe he jon watawarn ke bhi sake hāni pahuchae.
- Prakritik ya ghare banawal dawai ke istamal karo dawai la pestisaid ke jagha.
- Hortikalcha tel (petroliam la), ujjar tel (khana banae la tel) yah toh sabun la pani istamal karo.

RŪṬ NOṬ NEMAṬAODZ (ROOT-KNOT NEMATODES)

Figā 3. Rūṭ noṭ nemaṭaodz ke jaṛ pe asar boil ke rakam ghau nagona ke peṛ aur ukhaḍal aur jhurwāwal nagona ke jaṛ pe dikhae he.

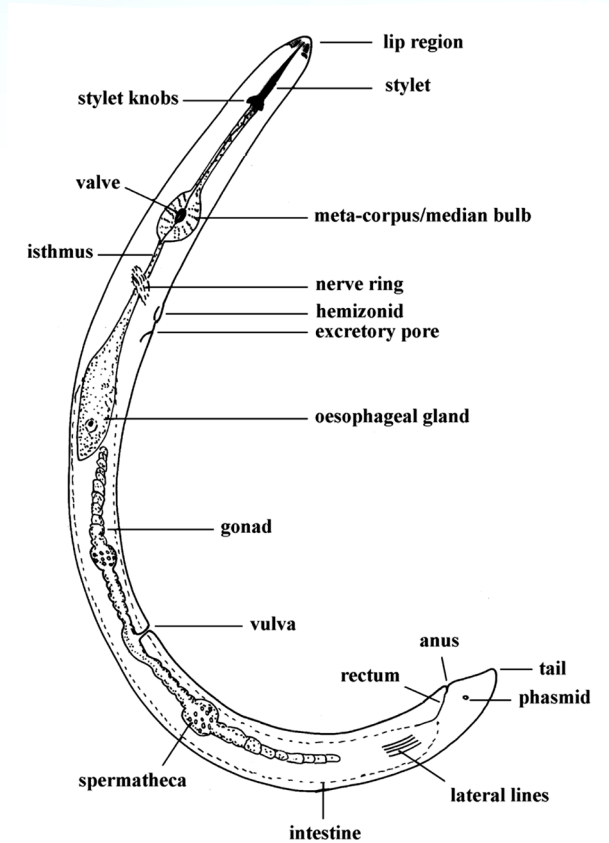
Figā 4. Swast nagona ke jād bina nemaṭaodz ke asar ke.

Vivran

- Rūt noṭ nemaṭaoḍz bahut choṭa waal maṭṭi ke kechwa he jon nagona ke peṛ ke jaṛ me boil ke rakam ya ghau ke rakam gaṭhi kar de he.
- Ulong akhi se nai dikai aur maṭṭi me rahe he.
- Baḍa nemaṭaoḍz gola rahe he aur jaṛ ke bhiṭṭar rahe he.
- Ulong wahi gaṭhi ke bhiṭṭar sake khae aur jiye. Jaṛ me aisan gaṭhi peṛ ke khana pāni ke āe jāe ke rok de he.

Figā 5. Ek māikroskaup ke niche ek nemaṭaoḍ.

Figā 6. Nemaṭaoḍz bahut choṭa maṭṭi ke kechwa he jon peṛ ke jaṛ pe aṭek kare he.

Nishāni/nukshān

- Jaṛ ke bāhar kālā sāran ke nishān paḍhe hae.
- Nemaṭoḍ jaṛ ke ras khāke pāudha me pāni aur khurāk ke āna-jana ruk de hae, iske kāran paudha baṛh nai sake aur murjhāwe lage hae.
- Aisan kamjor paudha asānī se aur bīmārī aur kitānū ke sikār hoe jae hae.

Bachao kare ke aur sambhare ke rasta

- Wartamān kiṭanu aur bimārī se asar ke kamti sako kare jab nagona boe la jamin ke tīn sāl tak khali choṛ do uske swast hoe ke khatin. Iske bola jae he fālōwing.
- Jab maṭṭi ke tayar karta he nesri me bōe ke khatin, tab maṭṭi ke ghām me ṭhōra samāe tak mango garmawāo, iske bola jae he soil sōlāraizaishan. Maṭṭi ke batōre se pahile ek kariya plastik se toph do, ya to maṭṭi ke batōr ke ek kariya plastik ke bhitār ghām me rakh ke thōra samāe tak garmawāo. Ghām ke garmi se jitna wiḍz, kirwa, aur bimari mar jae hai.
- Dher khād la maṭṭi me bō ya ghas phus se maṭṭi ke ḍhako ya maṭṭi ke aur chiz se suḍharo kahes ki uske bina nemaṭaoḍz dushman ke sankhya maṭṭi me baḍhe he.
- Nemaṭaoḍz ke baḍhe se roke ke khatin, nemaṭaoḍz se piṛit jagha se peṛ aur maṭṭi ke nai ghaskao aur gaḍan la sab tūl ke accha se safa kar lo khet me istamāl kare se pahile.

MĪLIBAGS (MEALYBUGS)

Figā 7. Mīlibags nagona ke peṛ ke sake bahut jada hani kare, baḍhe se roke sake, paṭṭi piyar kari, aur sait bimāri ke failai. Kuch jaṛ ke khae he.

Figā 8. Milibags paṭṭi khāe he.

Vivran

- Mīlibags *Pseudococcidae* parwār ke kiṭānu he, bina choṭa la kiṭānu jon bhija aur garam jagha pe rahe he.
- Ilong ke kiṭānu samjha jae he i karan se ki ulong peṛ khāe he, grin hāus peṛ, ghar ke paodha aur peṛlon ke aur dher rakam ke peṛ me bimāri ke failāe he.
- Mīlibags jad aur ke paṭṭi aur ḍanṭhi me rahe he khas kar ke kona kāni me luke la jagha me.
- Kuch Mīlibags jaṛ khāe he. kuch chūṭi lon iske sathe rahe he. Ulong ke aur dusman se bachae he aur jon mad ke rakam ulong maila nikare he uske khāe he.

Nishāni/nukshān

- Jaṛ, paṭṭi, aur ḍanṭhi ke ras ke chus ke peṛ ke kharab kare.
- Dher hoe se peṛ baḍhe se rukh jae aur paṭṭi kharab hoe, jon fir piyar hoe ke gir jae.
- I kitanu ke sankhya bahut jaldi baḍhe he, aur apan dahī pe ek kenḍal ke rakam chiz ke karan, praktik dushman aur dawai se bach jae he.
- Bahut choṭa hoe ke karan i peṛ ke koi bhi ched me luk jae he, aur bahut rakam ke peṛ paodha ke i khāe sake he.

Rukawaṭ aur samahre ke rasta

- Hardam peṛ ke nirakchan karo khas kar ke ḍanṭhi ke antim bhag, paṭṭi ke niche aur kalla ke.
- Gharelu aur praktik dawai dusra tarika hoe sake;
- Hoṭikalcharal tel (petroleum se bana) yus karo, safa tel (vegetable oil se bana), ya sabun la pāni yus karo. Sprae kare se mīlibags mari nai lekin ulong ke sankhya kamti kare me maddat kari. Iske sanjha ke taem sprae sako kare jis se paṭṭi ke gham se jare ke kamti sambhavna rahi.
- Ujar tel ($\frac{1}{2}$ kap khana banae la tell aur $\frac{1}{2}$ ṭispun piwa hath dhoe la sabun char liṭa pāni me).
- Sabun ke salūshan (paanch taibal spūn piuwa hath dhoe la sabun ḍiṭejanṭ nai char liṭa pāni me.)
- Praktik dushman jon ilong ke khāe he uske shamil karo jaise laiswings.

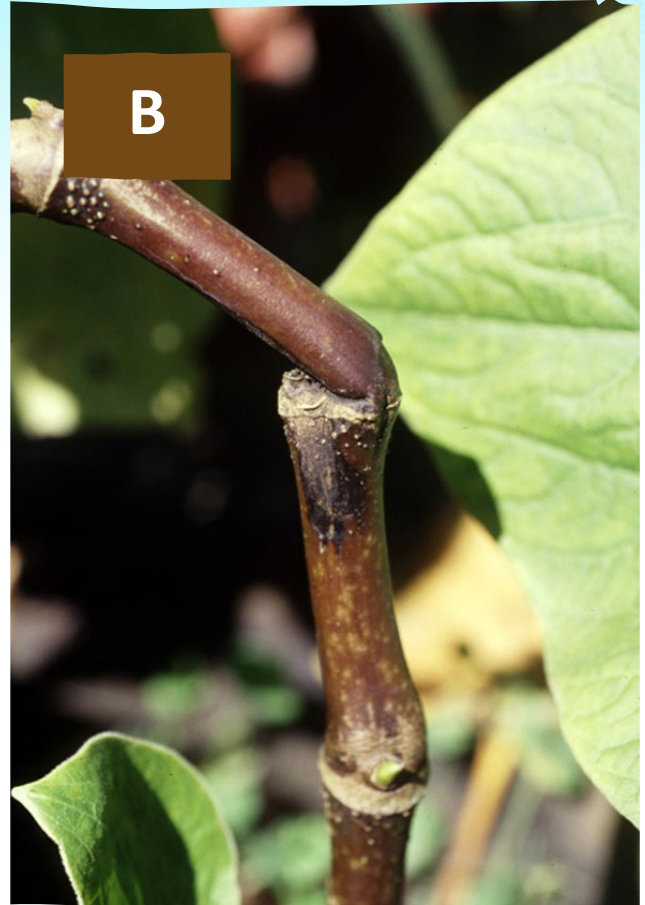
KAVA ÐAEBEK BIMĀRI (KAVA DIEBACK DISEASE – KDD)

Figā 9. Nagona ke peṛ jiske gambir Kava Ðaebek Bimāri hai (A & B).

Vivran

- Kava ðaebek bimāri (KDD) Kiukamba Mosaic Vaeras (CMV) se hoe he, jon ek vaeras he jiske ephiḍs (*Aphis gossypii*) failāe he bimar peṛ se swast peṛ tak.
- CMV vaeras nagona ke kalla ke gofa se ya paṭṭi se saḍae ke suru kare he fir jon baḍ me ḍanṭhi aur jaṛ tak pahuch jae he. Tabe se iske nām Kava ðaebek bimāri he.
- Sab se jada bimāri ke suruwat bimar peṛ se boe la chiz le se hoe.

Figā 10. Nagona ke đanṭhi naram hoe ke sade lagis hai, jiske karan đanṭhi jhuk gais hai. Đanṭhi sade wala shuru hoe hai nagona ke đanṭhi ke uppar, ya to đanṭhi ke ghati me jaha se bimāri jaldi faele hai.

Figā 11. Nagona ke đanṭhi gal ke bahut jayda sade gais.

Nishāni/nukshān

- Pehle diebak bimāri đanṭhi ke upar se shuru hoye, jaha đanṭhi kariya hoye ke naram hoye jaaye hai, aur saade lage hai. Đanṭhi jaldi se saade lage hai aur kariya hoye ke gale lage hai. Jaise Jaise đanṭhi jaame, sadthe rahe jabtak pura peṛ nahi gal jaaye.
- Đanṭhi kariya hoe ke 'gale lagi'.
- Gambhir bimāri se jaṛ saṛe lagi aur peṛ mar jai.

Figā 12. Bimāri ke pahila sāin he nawa paṭṭi pe piyar ya ujar dāg (A & B). Is ke bola jāe he mosaic simṭam, aur I paṭṭi kharab hoe he jaise ki paṭṭi kaḍha hoe ke ṭuṭe nas ke lag se. Agar I paṭṭi ken as se kaṭo to bhtar barun lain dikhai (C). I suruwat he naslong ke kariya hoe ke saḍe ke.

A

B

Figā 13. Sab se ām paṭṭi pe chin he jala ke rakam (A & B) jis ke sathe patti patti pe aur kharabi jaise sikuṛae.

Figā 14. Paṭṭi sikuṛae laga.

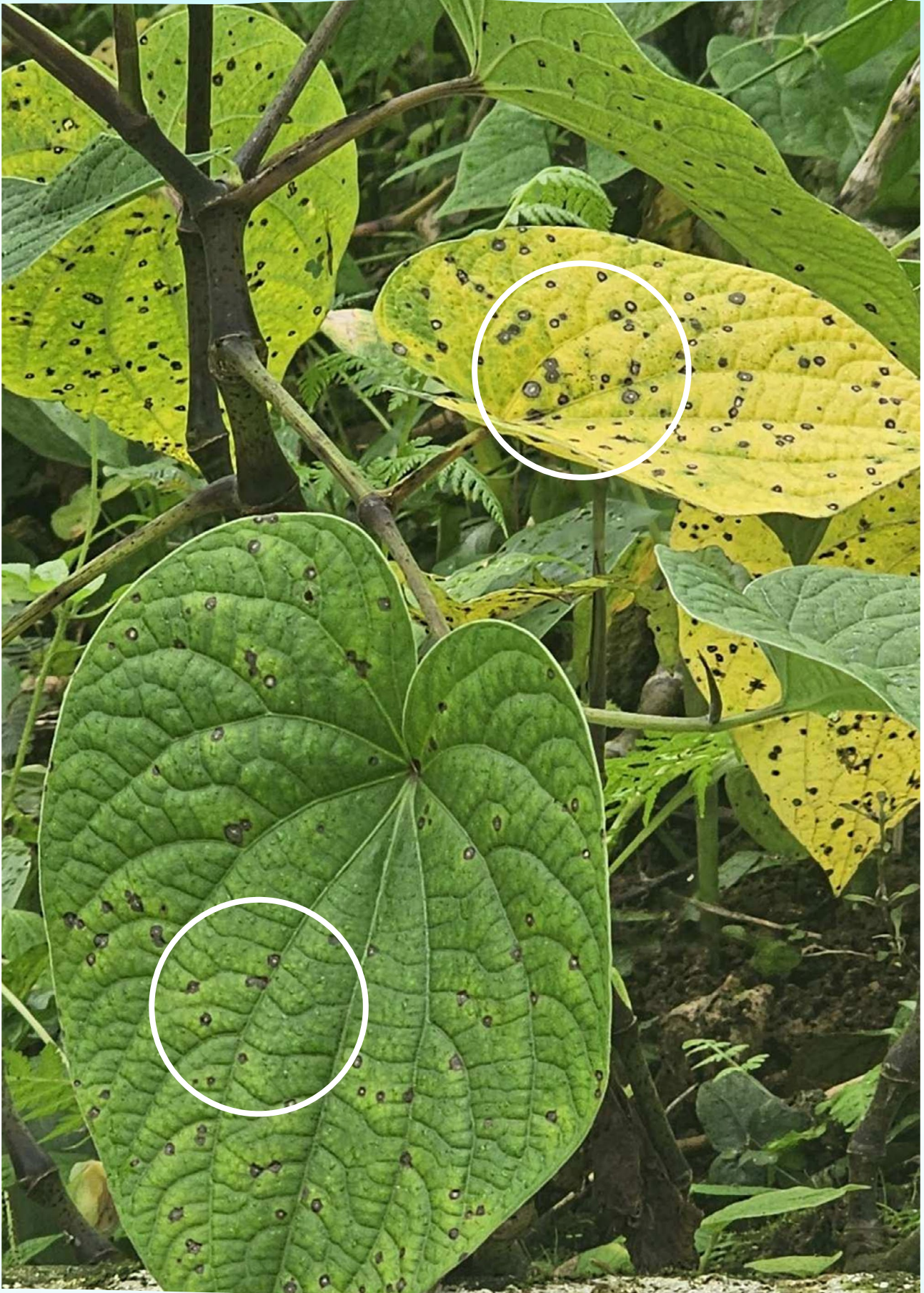

Figā 15. Paṭṭi faṭe lage.

Bachao kare ke aur sambhare ke rasta

- Paramparik rakam se ugao: choṭa aur ekant jamin jon peṛlong ke chāi me he hūa kamti vaeras ke asar rahi.
- U peṛ long ke sathe bō jon vaeras ke asar me nai āe he jis me ḍher pēd aur prakratik pēdlon he. kuch fasal jon sathe boe sakta he u he kasera aur ḍalo.
- Upjau jamin jis me pāni nai rukhe uske chuno jis se peṛ jor se baḍhe aur majbut rahe.
- Kava diebak bimāri (KDD) ke hapta me ek time mango check karo. I ek acha tarika hai aur khaas farm management praktis hai jisse bimāri ke pehchaan karke uske sambhala jaaye sake.
- Ek sadharan nesri rakho jis se nagona ke choṭa peṛ jīe sake aue accha se jād hoe sake.
- Eke fasal nai bō aur prakratik rukawaṭ ke istamāl karo vaeras ke faile se roke ke khatin.
- Jaise bimāri ke chin khet me dikhae, kharab ḍanṭhi ke jaṛ se tūd do.

SHOṬ HĀUL BIMĀRI (*SHOT HOLE DISEASE*)

Figā 16. Shoṭ haul ke nishani.

Vivran

- Shoṭ hāul bimāri ek fangal bimāri he jon pāni la mausam me ubhre he.
- I hawa aur pāni se faile he, aur iske asar 2-3 hapta me dikhae lage he.

Nishani/nukshān

- Shoṭ hāul asar paḍal paṭṭi pe suru hoe he choṭa choṭa karia dāg se (2-3 mm chaklāi me) jon bād me ujar grae how jae he aur paṭṭi gir jāe: paṭṭi piyar hoe; aur gir jāe.
- Jab bahut dher hoe jai, sake he dher paṭṭi gir jai aur akhri me peṛ mar jai.

Bachao kare ke aur sambhare ke rasta

- Suru karo boe la chiz safa aur bina bimāri wala ḍanṭhi se ya nesri ke paudha se ya ek khali paudha boe la jagha se le ke. Swast boe la chiz ke chune jis ke uppar bimāri ke asar kamti rahi.
- Dheyān rakhna ki nagona ke khet u sab ghas phus se safa rahe jon I bimāri se piḍit rahe he.
- Nagona ke peṛ long ke bich me ek miṭa ke jagha choṛo jis se hawa accha se lage jon nami ke kamti kari, aur jon fangas ke baḍhe ke kamti kari.
- Nagona mango ek accha watawaran me bō aur u sake he ḍalo, ḍalo-ni-tana aur nariyal ke peṛ ke sathe bowāe. Daba ur gheran peṛ jaldi se bimāri ke sikār hoe he.

BACHAO KARE KE AUR SAMBHARE KE RASTA SANCHEP ME

Ephiḍs (*Aphids*)

- Hardam nagona aur ās pās ke per long ke chek karo ephiḍs ke khatin
- Prakratik dushman long ke sahyog do jaise bīṭal, lāiswin, jamin ke bīṭal aur hōvaflais
- Boe la jagha ke nirakchan karo aur safa kar do jis se ephiḍ ke ghar khatam hoe jae.
- Piyar chapke la trep ke istamal karo ya feromaun trep ke istamal karo udte ephiḍs ke pakde ke khatin.
- Prakritik ya ghare banawal dawai ke istamal karo dawai la pestisaīd ke jagha.
- Hortikulcha tel (Petroliam la), ujjar tel (khana banae la tel), yah toh sabun la pani ke istamal karo. Trep ke istamāl karo (yallo sṭīki ya feromaun) ephiḍs ke pakḍe ke khatin.
- Dawai la pestisaīḍ ke nai istamāl karo; uske akhri rasta ke rakam istamāl karo kahes ki iske bacha hisa watawaran ke hāni pahuchae he.

Figā 17. Baḍa laeḍibag bīṭal (A) aur uske baccha (B) ephiḍs ke prakritik dushman he.

Rūṭ-noṭ nemaṭaoḍz (*Root-knot nematodes*)

- Nemaṭaoḍz ke kamti kare ke khatin jamin ke tīn sāl tak khali choṛ do
- Nesri ke maṭṭi ke Solāraiz karo matlab gham me jhuraṭ boe se pahile.
- Dher khād la maṭṭi me bō ya ghas phus se maṭṭi ke ḍhako ya maṭṭi ke aur chiz se suḍharo kahes ki uske bina nemaṭaoḍz dushman ke sankhya maṭṭi me baḍhae he.
- Faele se roke ke khatin peṛ aur maṭṭi ke nai ghaskao aur gaḍan la sab tūl ke accha se safa karo.

Mīlibags (*Mealybugs*)

- Peṛ ke hardam nirakchan karo, jada kar ke ḍanṭhi ke end me, paṭṭi ke niche, aur kalla ke.
- Prakritik ya ghare banawal dawai ke istamāl karo dawai la peṭisaīḍ ke jagha.
- Chunao me shamil he:
 - Hoṭikalcha tel (petrolam la)
 - Ujjar tel ($\frac{1}{2}$ kap khana banae la tell aur $\frac{1}{2}$ ṭispun piwa hath dhoe la sabun char liṭa pāni me)
 - Sabun la pāni (paanch ṭaibalspun piwa hath dhoe la sabun —ḍiṭejanṭ nai—char liṭa pāni me)
- Sanjha ke deri me sprae karo jis se paṭṭi gham me jare nai.
- I sprae long mīlibags ke baḍhe me roke he, bhale pura khatam nai kare he.

Kava ḍaebek Bimāri (*Kava Dieback Disease – KDD*)

- Ek accha jagha khojo nagona boe ke aur tagra peṛ ugāe ke.
- Sab se accha tarika ke istamāl karo boe ke, jaese ki nesri me bo, ya ek jagha rakho paodha boe ke khatin.
- Aur accha peṛ/fasal ke sathe bō jaise ḍalo, ḍalo ni tana (kokoyam/ṭanīa), ya kasera.
- Prakritik rukawaṭ ke istamāl karo ya aur fasal ke sathe bō jaise peṛ ke niche, nariyal, papīṭa, ubi aur kumāla.
- Vaeras ke faele ke dhire kare ke, asar wala ḍanṭhi ke niche se tūro, ek basta me rakho aur uske jarae do ya gaḍ do.
- Sab kheti la tūl ke istamāl kare ke bād dhoe do.

Shoṭ Hāul Bimāri (*Shot Hole Disease*)

- Safa, bimāri rahit ḍanṭhi ya paodha ke istamāl karo, kahes ki swast peṛ pe asar hoe ke bahut kamti sanket he.
- Khet ke wīḍz aur haust peṛ se khali rakho.
- Nagona ke peṛ long ke bic me ek miṭa se jada jagha rakho jis se hawa accha se mile aur fangal ke janam nai hoe.
- Nagona ke accha wataran me upjāo, aur aur fasal ke sathe bō jaise ḍalo, ḍalo-ni-tana, ya nariyal ke peṛ ke niche, kahes ki daba ur gheran peṛ jaldi se bimāri ke sikār hoe he.

NAGONA KE KHETI KE ACCHA TARIKA LONG SWAST PER KE KHATIN

Step 1. Nagona boe ke khatin ek accha jagha khojo

- Paramparik rakam se ugao: choṭa aur ekant jamin jon perlong ke chāi me he hūa kamti vaeras ke asar rahi.
- Iske karan he ki choṭa kiṭanu jiske ephiḍs bola jae he u kiukamba mosaic vaeras ke hūa se hūa le ke jae he. Ilong ek nagona ke per se dusra nagona ke per tak vaeras failae he. Agar i kitanulong ek nagona ke per se u per ke khae he jon vaeras se bimar nai hoe he (non haust plantz) ulong vaeras ke khoe de he aur uske karan dusra nagona ke per bimāri se bach jae.
- Iske karan ephiḍs vaeras ke accha se nai faelae pae he jab nagona ke per long aur aisan per se alag karal rahe he jon vaeras se bimār nai hoe sake.
- Nagona baḍa per ke chāi ke niche aur accha se hoe he aur per ke chāi aur maddat kare he i karan se ki vaeras ulong pe nai ruk pae he. I perlong maddat kare he ephiḍs jon vaeras leke āe he ulong ke niche nagona ke per pe pahuche se rok de he kahes ki pahile ephiḍs ke u baḍa per khae ke paḍe he.
- Upjau jamin jis me pāni nai ruke uske chuno:
 - Majbut aur tandurst nagona ke perlong ke khatin accha upjau jamin jis me pāni nai rukhe jaruri he.
 - Majbut aur tandurst nagona ke perlong khet me kiukaba mosaic vaeras ke aṭek se sake bahut accha se laḍe.
 - Nagona eke jagha pe ber ber nai mango bō karan ki us se nemataodz ke sankhya baḍ jae he.

Figā 18. Nemaṭaodz ke karan jaṛ pe nuksān dikhae.

Step 2. Swast perlong se surwāt karo

Bowai ke khatin đanṭhi mango u per me se lāo jis me kava đaebek bimāri ke koi nishani nai rahe. Sab se accha he ki boe la chiz sab u jagha se lao jaha pe ek bun kava đaebek bimāri nai rahe.

Figā 19. Swast per chuno boe ke.

Step 3. Boe la sab se accha tarika istamāl karo

- Nagona boe ke khatin sab se accha wala per nesri me jamao.
- Swast dānṭhi (kasa) ke plot ya pīt mos trae me jamao kariya nesri pleṣṭik me kada hoe ke khatin boe se pahile.
- Khet me boe se pahile i jaṛ ke accha se jame me maddat kare he.
- Agar siddha maṭṭi me boya to bimāri ke aṭek ke bahut kamti kar de he
- Bowai ke i tarika lagbhag tin mahina lewe he nesri se khet me jae tak.
- Lekin, agar khet me siddha bota he to ek gaḍḍha me ek se jaṛa dānṭhi rakhna kahes ki jame ke asra kamti rahe.

Figā 20. Sab se accha tarika he trae me pahile jamae (A) ke fir kariya nesri pleṣṭik me uske majhboot kare ke (B).

Step 4. Aur fasal ke sathe bo

- I bahut jaruri he ki nagona sab se accha watawarn me baḍhe jis se per majbut rahe aur agar koi vaeras ya aur kiṭanu aur bimāri āe to uske roke sake.
- Nagona accha se baḍhe ke khatin, chāi mange, dher nami (humidity), aur jhura hawa se bache mange
- I hoe sake he agar nagona aur fasal ke sathe ya bich me bowa jae

Figā 21. Sab se accha nagona aur fasal ke sathe bowa jae.

Figā 22. Eke rakam ke fasal nai bo.

Step 5. Smāt kheti

- Prakritik rukāwaṭ ke yus kar ke bimāri ke faele se roko.
- Fasal jon non-haust he (per jon vaeras ke panha nai de) ya kharab ya deḍ enḍ Haust (per jis pe vaeras baḍhe nai) ek bahut bhari faeda de he. Agar kuikamba vaeras uspe āe he, to u ephids jon ek per se dusra per vaeras faelae he uske rok dai.
- Accha fasal jon sathe bowa jae sake (jon Kiukamba Mosaic Vaeras (CMV) ke Haust nai he ya bahut kamti he) usme he ḍalo, ḍalo ni tāna (kokonlm/ṭanā), via (swamp ṭero), kera, nariyal, nabbu, masi (malbari per), kasera, papiṭa, ganna, ubi, aur kumala.
- I 'Kharab inṭakrops' nai bo:
 - Kiukobit fasal (kaddu, tarbuj, aur khira)
 - Solanaisi fasal (ṭamaṭar, tambaku, kepsikam mircha, aur baigan)
 - Legumas (faila la) fasal (pinaṭ aur boṛa bīn) aur pesan fruṭ aur painappal.
- Kuch kharab fasal ke rakam kuch kharab wiḍs (ghas phus) bhi he jon vaeras ke faelae he aur ulong ke kabu me rakhe mango.
- Kuch fasal aur wiḍs apam paṭṭi pe vaeras ke chin dikhae he.
- Kuch Haust perlong sake he dher vaeras apan sathe rakhe bina koi chin dikhae.
- Dui bahut khās wiḍs jon bina dikhae vaeras ke sathe rakhe he, ulong he bāor aur ḍrala jiske kishanlong kafi yus kare he tār ya geṭa ke khuṭa ke khatin.

Figā 23. Dalo nagona ke sathe bowan.

Step 6. Konchi jon sako kare bimāri ke ek per se dusra per tak pahuche se roke ke agar bimāri dikhae he

- Bimar đanđhi ke hūa se hali se hatae do jaise dikhae đaebek bimāri ke bađhe se kamti kare ke khatin.
 - I tarika kām kare he kahes ki vaeras pura per me nai failae he aur accha đanđhi bimāri se dur rahe he.
 - Bimar aur kharab đanđhi ke hađae se vaeras ke matra fasal me kamti hoe jae.
 - Kafi taem nawa kala me vaeras nai rahi.
 - Lekin i bahut jaruri he ki i accha se kara jae, jaise niche batawa jae.
-
- Agar bimāri per me he, to perlong ke har hapta mango jā jaro i dekhe ke khatin ki kava đaebek bimāri ke koi chin pađđi ya đanđhi pe he ki nai.
 - Agar mila, to đanđhi ke pahila gađhi se uske tuđ ke hatae do.
 - Chuři se nai kađna, kahes ki chuři sake he vaeras sathe le ke aur per tak vaeras failae de.
 - Đanđhi aur pađđi ke sathe ek plastik basta ya cahur ke basta ya dawai ke basta me rakho.
 - Band ke beg me bhar ke nagona boe la jagha se uske hatae do.
 - I sab bimarl failaaye waala chiz ke nađ kar do chahe jarae ke ya mađđi me gāđ ke.
 - I tarika sab taem chođa per ke sathe nai chale he.
 - Agar per ek sāl se chođa he, to sab se accha he ki pura per ke ukhađ ke hatae do.
 - Is se koi khas pareshani nai rahi agar nesri me aur paodha taiyar he uske jagha boe ke.

Figā 24. I wiđz ke dur rakho baōr (A) aur komelina (B) (ek rakam ke wiđ).

**Aur jānkari ke khati, apan nazdik ke egrikalcha ofis jāo ya
3384233 pe kol karo ya imail karo agrihelp@moa.gov.fj**

Apan Nagona ke Bachao
Version 1 - 2025